
Ukrajna Európa történetében: egy ukrán társmonográfia ismertetése

2020 nyarán Kijevben adták ki az *Ukrajna Európa történetében a XIX. század – XXI. század kezdete között: történelmi esszék* (Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси) című kötetet. A *Vidnyánszky István* felelős szerkesztő gondozásában megjelent vaskos, 814 oldalas többszerzős monográfia az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrajna Története Intézet (UNTA UTI), azon belül az Ukrajna Nemzetközi Kapcsolatok és Külpolitika Története Osztályának utóbbi időben kiadott egyik legtekintélyesebb kiadványa. Mint arról a könyv annotációjából is értesülhet az olvasó, az ukrán kutatók által írott „*társmonográfia olyan történelmi esszét tartalmaz, melyek Ukrajna helyét, illetve megjelenését igyekeznek bemutatni az európai történelmi folyamatokban és annak megnyilvánulásaiban a XIX. századtól kezdve a XXI. század elejéig*” (2.). A monográfia szerzői gárdájának fő állítása Ukrajnának az európai civilizációhoz való esszenciális kötődése, annak részeként való meghatározása.

Mint azt a mű előszavában Vidnyánszky kiemeli, Ukrajna függetlenségének kikiáltásával a történészek számára az az összetett feladat állt elő, hogy a történelemtudomány módszertani megújulása, valamint az ukrán nemzet történelmi múltja „új meglátásának” a tudományos alapjait tegyék le. A történészek feladata ezeket megfeleltetni a történetírás jelen elvárásainak, egyidejűleg értelmezve az Ukrajna történetének kulcsproblémáit alkotó kérdéseket az egyetemes történeti folyamatok összefüggésrendszerében, a globalizmus jegyében integrálva a hazai történelmet és történetírást abba az egyetemes „kontentbe” – elsősorban az európai országokat illetően –, melynek egykor részei voltak a jelenben már független államot alkotó ukrán

területek. Ezen felül, a történészek feladataul nevezi meg Ukrajna nemzetközi kapcsolatokat illető tevékenységének, az ország történelmi, társadalmi, politikai, kulturális és diplomáciai kapcsolatainak tanulmányozását, összevetve azt Európával és a világgal. (5–6.)

A szerzői gárda álláspontját képviselve, Vidnyánszky megállapítása szerint most különösen aktuális tudományosan megalapozni Ukrajna európai választását, amely feltételezi az ország történelmi, társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatainak tanulmányozását az európai államokkal való kapcsolatokat illetően, a jelenleg is tartó kelet-ukrajnai helyzet tükrében ezzel is rámutatva Ukrajna Európa felé történő integrálódására, az ország képének formálására – elsősorban az EU-tagállamokat illetően. Mindez alapja kell, hogy legyen a kérdéskörök szisztematikus elemzésének, valamint az ukrán–európai kapcsolatok prognózis készítésének. Mint azt a monográfia főszerkesztője leszögezi, „*ezek a feladatok stratégiai és nemzetbiztonsági fontossággal bírnak az ukrán állam számára. Emiatt azok ellátása feltételezi az akadémiai és a felsőoktatásban tevékenykedő tudósok koordinált, együttes munkáját, amelyek a szovjet korszak ideológiai nyomása ellenére, valamint a jelen időszak nem kevésbé romboló hatású pénzügyi ellehetetlenítése ellenére is megmaradtak.*” (6.) Első látásra megállapítható, hogy a kiadott mű igyekszik a mai történetírási trendnek megfelelően globalizációs és makrotörténelmi alapokra építve, kulturális-civilizációs, szisztematikus és komparatív módszertani megközelítésből felépíteni mondandóját.

A mű, szerkezetét tekintve, az összesen tizenhat neves ukrán kutató által írott alfejezet három nagyobb egységre van osztva. A kötet első blokkját alkotó hat alfejezetben széles és kevésbé ismert forrásbázisra alapozva mutatják be Ukrajna európai kulturális és civilizációs recepcióinak tanulmányozását a XIX. századtól kezdve a XXI. század elejéig.

A Vidnyánszky István tollából származó első alfejezet (*Ukrajna Európában: történelmi retrospektívák*, ukránul: *Україна в Європі: історичні петроспективи*) Timothy Snyder egy találó idézetével kezdődik: „*Ukrajnának nincs története Európa nélkül, de Európának sincs története Ukrajna nélkül. Ukrajnának nincs jövője Euro-*

pa nélkül, de Európának sincs jövője Ukrajna nélkül. Az évszázadok folyamán Ukrajna története fordulópontokat jelentett Európa történetében. Úgy tűnik, ez még most is így van.”¹ (8.). Ez az epilógus jól szemlélteti a szerző nézeteit, mely ugyancsak összeegyeztethető Szerhij Plohij² egyik közelmúltban megjelent könyvének³ fő mondanójával, miszerint Ukrajna évszázadokon keresztül Európa kapuja volt, ami elősegítette a nagyon sajátos határövezeti (*frontier*) identitás és mentalitás kifejlődését Kelet és Nyugat között.

Az alfejezet szerzőjének tollából nagyon koncentrált, adatdús módon értesül az olvasó az Ukrajna – jelenlegi – területén a korai idők-től kezdve napjainkig végbemenő változásokról, így többek között az egyes államalakulatok létrejöttéről majd bukásáról, az uralkodók, vagy egyéb vezető tisztséget betöltő személyek társadalmi, politikai és diplomáciai tevékenységéről. A szerző több görög, arab, német, francia és angol történészt, filozófust, nyelvészt és egyéb értelmiségit sorol fel nézetei alátámasztásához. Igaz, ezt nagyrészt az említettek műveinek konkrét feltüntetése nélkül teszi.

A történész kitér a szlávok eredetének elméleteire, vagy az olyan fogalmak genezisére, mint a „Rusz”, „ruszin”, „Kijevi Fejedelemség”, „Ukrajna”, „Moszkóvia” és „Oroszország”. Magától értetődő, hogy ilyen sokágú, több évezred történetének vázolására vállalkozó rész nem térhet ki mindenre – ez nem is igen volt a szerző célja. Valószínűleg ennek tudható be többek között az is, hogy nincs pontosítva például, hogy 1867 előtt hogyan viszonyult a jelenlegi Kárpátalja a Magyar Királysághoz (34.). Mindezek tekintetében kijelenthető, hogy a monográfia első alfejezete jelentősen túlmutat a kötet vállalt témakörén, még ha Ukrajna történetének kontextualizálása elengedhetetlen is. Véleményünk szerint ezt a „történeti retrospektívát” szerencsésebb lett volna bevezetésként közölni.

1 Timothy Snyder: *Putin's Project*. FAZ, 2014. április 16. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/timothy-snyder-about-europe-and-ukraine-putin-s-project-12898389.html>

2 Ukránul: Сергій Плохий, ukrán és amerikai történész, a Harvard University professzora, az egyik legismertebb Kelet-Európa történész.

3 Сергій Плохий: *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*. Харків, 2016.

A monográfia első részében írott 1.3. alfejezetben *Okszana Ivanenko* és Vidnyánszky István mint társszerzők kitérnek az ukránok és a többi szláv nép kapcsolatrendszerének fejlődésére, valamint a XIX. század második felét – XX. század elejét érintő kulturális-civilizációs kérdések vázolására. A szerzőpáros – a Kijevi Megyei Állami Levéltár, valamint az Ukrajna Központi Állami Történelmi Levéltár anyagaira építve – abból vezetik le kutatásaikat, hogy a XIX. század közepére esik a szláv nemzeti újjáéledési mozgalom kialakulásának csúcspontja. A mozgalom vezetői a szlávok közötti kulturális, oktatási és tudományos kapcsolatok megerősítésének folyamatában látták az új gondolkodás és transzfer sajátos formáinak alapjait. Kiemelik, hogy az önrendelkezésre törekvő egyes szláv népek kulturális kapcsolatai hozzájárultak ezen eszmék elterjedéséhez és elmélyüléséhez (84.). A hosszú ideig tartó államnélküli lét feltételei, valamint a szlávok – s köztük az ukránok – nemzeti és kulturális újjáéledésének fontossága diktálta a szoros kapcsolatok szükségességét az egymáshoz nyelvi, területileg és kulturálisan közel álló népek között. (86.) A szerzőpáros kitér a cseh (85–87.) és a szlovák (87–89.) nemzeti kultúra alapjainak vázolása mellett arra is, hogy milyen hatással is volt a cseh közösség az „orosz hatalom alatt lévő Ukrajna” kulturális és oktatási fejlődésére (89–99.), illetve hogy milyen hatást gyakoroltak a lengyelek az Orosz Birodalom ukrán tartományainak szociokulturális és oktatási életére. (99–115.) Ezen felül vizsgálják a Dnyepertől északra fekvő területeken működő Kijevi, Harkovi és Novorosszjiszki Egyetemek hozzájárulását a szlávok közötti kulturális kapcsolatok fejlődéséhez. (115–130.)

A kiadvány következő alfejezete – az előzőhöz kapcsolódva, s némileg annak tematikáját és mondandóját folytatva – az ukrán–bolgár interkulturális kapcsolatok fejlődését igyekszik bemutatni a XIX. század végétől a XX. század elejéig.⁴ *Vladiszlava Piszkszova*

4 A cári Oroszországon belül a bolgarológia a XIX. század 20-30-as éveire tehető és közvetlenül Jurij Huca-Venelin (1802–1839) nevével kapcsolható össze. Utóbbi a történelmi Kárpátalja területéről származott. 1825–1829 között a Moszkvai Egyetem Orvosi Karán végezte tanulmányait, mellyel párhuzamosan – illetve már azt megelőzően is – kutatta a bolgár nép történetét. Ez utóbbival kapcsolatban 1829-ben megjelent az első, 1841-ben pedig – postmortem – a második kötete. →

álláspontja szerint az ilyen együttműködés a két nép között alapvetően három pilléren nyugodott. Első pilléreként az Oszmán Birodalomtól való függetlenedésért folyó harcban a Balkánon élő szláv népek nemzeti felszabadító harcának kiéleződését emelte ki, amely az 1877–1878-as orosz–török háború idején érte el csúcspontját. A szerzőnő különböző forrásokra hivatkozva hangsúlyozza, hogy az ukrán–bolgár kapcsolatokat a tömeges humanitárius és jótékonyági együttműködés és segítségnyújtás jellemezte. Második pilléreként kiter arra, hogy milyen hatással volt az ukrán irodalom (többek között Tarasz Sevcsenko és Leszja Ukrajinka) az új bolgár irodalom alakulására. Végezetül pedig a Drahomanov és Sismanov családok (elsősorban Mihajlo Drahomanov és Ivan Sismanov) szerepét emeli ki a kétoldalú kulturális, 1918-tól pedig a diplomáciai kapcsolatok építésében.

A monográfia következő alfejezetében már nem szláv, hanem német szempontból tekinti át az ukrán kapcsolatokat *Olekszandr Kurajev* kijevi történész, aki az ukrán kérdésnek a XIX. század első felének német irodalmában történő megjelenését teszi vizsgálódásai középpontjába. A kutató szerint az ukrán tematika az „Ukrajna” fogalom Európa politikai földrajzában történő megjelenése óta jelen van a német irodalomban, (40.) ugyanakkor elismeri, hogy mind az ukrán, mind pedig a külföldi historiográfia legtöbbször megelégedett rövid bibliográfiai áttekintések közreadásával, nem törekedett a nyomtatott kiadványok komplex vizsgálatára. Ugyancsak rámutat arra, hogy a legtöbb történész kutatásai folyamán az érdemi hangsúlyt a XIX. század második felében, a XX. század elején megjelent német nyelvű kiadványokra korlátozta, és általában olyan rendkívül informatív forráscsoportok estek kívül érdeklődési köreiken, mint

Bővebben Venelinről és annak befolyásáról az Orosz Birodalmon belüli szlavisztika fejlődésére, azon túl pedig a bolgár történelemre és kultúrára való hatásáról egy nemrégiben elhunyt kárpátaljai történész, Dmitro Daniljuk foglalkozott műveiben (lásd pl.: Дмитро Данилюк: Исторична наука на Закарпатті. Ужгород, 1999.; Исторична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина XIX ст.) Ужгород: «ЗІППО», 2009.). Valószínűleg a meghatározott időszakra való tekintettel (a XIX. sz. második fele – XX. sz. eleje) Piszkizsova Venelin személyének hatását az ukrán–bolgár interkulturális kapcsolatokra nem tárgyalja.

például a folyóiratok, a publicisztikus, tudományos, művészeti és enciklopédikus kiadványok. Ez utóbbit igyekszik pótolni a *Deutsche Forschungsgemeinschaft* által is támogatott kutatásában Kurajev. A szerző azt a kérdést vizsgálja, hogy mennyire is volt informálva (illetve mennyire informálódott), valamint milyen intenzitással változott a németországi lakosság ukrán kérdéssel kapcsolatos képe a napóleoni háborúktól kezdve az 1848–49-i „népek tavaszáig”. A kitűzött feladat elérését a történész azzal kezdte, hogy a megadott forráskritériumoknak megfelelően, 12 főbb német tudományos enciklopédiai kiadvány alapján összehasonlította olyan kulcsfontosságú fogalmak értelmezését (illetve azok változását), mint az „Ukrajna”, „kozák”, „Kijev”, „Mazepa”, „kisoroszok” (*малоруси*), „Rusz”, „Oroszország”, „ruszinok” és „szlávok”.

Kurajev mellett az ukrán tematika német megközelítését *Natalia Krivec* folytatja tanulmányában, a monográfia 1.6-os alfejezetében. A történésznő az ukrán–német kulturális párbeszédet mutatja be a XIX. és XX. század folyamán. Kifejti, hogy az ukrán kultúra – elsősorban az irodalom – iránt való érdeklődés a történelmi kutatások és érdeklődés nyomán alakult ki. Ez a kapcsolat Ivan Kotlyarevszkij 1798-as „Enejida” című művének kiadását követően élenkült meg. Rendkívül nagy mennyiségű ukrán nyelvű, elsősorban irodalmi művet dolgozva fel, Krivec rámutat többek között a német és az osztrák írók, költők, fordítók szerepére az ukránok és németek közötti kulturális párbeszéd fejlődésében. (229–241.) Ezen kívül, a jelentősebb német, valamint ukrán zenei és képzőművészeti virtuózok munkásságát véve alapul, külön foglalkozik a kétoldalú kulturális kölcsönhatások zenei, (241–254. o.) valamint képzőművészeti vizsgálatával is. (254–266.)

A monográfia első részének ötödik alfejezetét *Okszána Ivanenko* zárja. Írásában a Harkovi,⁵ Kijevi⁶ és Novorosszijszki⁷ (ma Odesszai) Egyetemek európai kapcsolatainak keresztül tárja fel azt a kérdést, hogy a Dnyeper folyó két partján elterülő ukrán területek kulturális, oktatási és tudományos közege miképp illeszkedett be

5 Alapítva 1805-ben.

6 Alapítva 1834-ben.

7 Alapítva 1865-ben.

az európai kultúrába annak intézményrendszerén keresztül a XIX. század második felétől kezdve a XX. század elejéig. A szerző arra az érdekes tényre mutat rá, hogy a XIX. század elején – például a Harkovi Egyetemen – számos külföldi (elsősorban német és francia) tudós dolgozott, amit „német–francia kolónia” gúnynévvel is illették a kortársak. (182.) Ezzel a jelenséggel az orosz hatóságok a külföldi értelmiségiek beutazásának korlátozása révén próbáltak szembe szállni. (182–183.) Viszont a cári Oroszországban ebben a tekintetben az igazán eredményes változást az 1860-as években végbement oktatási reform hozta, mely segítségével nagy esély volt saját tudós gárdát képezni a legtehetségesebb egyetemi hallgatók vagy oktatók közül. A kiválasztott személyeket a legnevesebb európai egyetemekre küldték a modern ismeretek elsajátítása, valamint a tudományos kapcsolati hálók kiépítése érdekében. A külföldön felhalmozott tudást később Oroszországon belül tervezték hasznosítani.

A szerző mind a levéltári forrásokra alapozott szakszövegek közreadásában, mind elemzésében arra a következtetésre jut, hogy a neves ukrán egyetemi professzorok külföldi tanulmányaik révén nem csupán tudományos, hanem társadalmi-politikai funkciót is betöltöttek, hisz lehetővé tették az európai értékek adaptálását az Orosz Birodalomban. (207–209.) Tanulmányának második felében az ukrán területeken történő interkulturális kommunikációról és a német közösség felvilágosítás jegyében történő oktatási tevékenységeiről is számot ad. (209–224.)

A kiadvány második részének hét további alfejezete Ukrajna és az ukrán kérdés helyét igyekszik bemutatni az olvasónak az európai történelemben a XX. század folyamán. Ugyanakkor a címevel szemben a fejezetben inkább csak a két világháború közötti időszakra összpontosítanak a kutatók – az 1945–1991 közötti időszakra mindössze a hetedik alfejezet reflektál. Viszont el kell ismerni, hogy a monográfia ezen része primer levéltári forrásokban, illetve tényadatokban igen gazdag.

A Vidnyánszky István által írott 2.1. alfejezet az első világháborúról, az azt követő Közép- és Kelet-Európai nemzetépítés problémáiról, ezeken belül pedig az „ukrán kérdéstről” ad áttekintést. A szerző

azzal kezdi gondolatmenetének kifejtését, hogy vázolja az első világháború befejezésével végbemenő területi és hatalmi váltásokat, és a négy megszűnt birodalom romjain kialakuló wilsoni békerendszer kiépítését. A történész kiemeli azt, hogy a háború összes résztvevőjének voltak saját érdekei „Közép-Kelet Európa” térségében (273. o.), mint ahogy arra is rámutat, hogy kiváltképp a Habsburg Birodalmat illetően a nyugati nagyhatalmak majdnem a háború végéig nem voltak érdekeltek annak összeomlásában.

Vidnyánszky jól követhetően leírja, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és a cári Oroszország területén élő számos nemzet – köztük az ukrán és a magyar – számára rettentően fájdalmas változások sorozata követte a háborút. Vázolja, hogyan fejlődött az ukrán nemzetállam építése, annak diplomáciájának alakulása az Ukrán Népköztársaságtól (1917) és a Nyugatukrajnai Népköztársaságtól kezdve (1918) az Ukrán Államon át (1918) az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságig (USZSZK, 1919). A szerző a végeredményben elmaradt független ukrán nemzetállam létrejöttét – a lengyel, cseh és szlovák, délszláv, de akár az osztrák és magyar független nemzetállamokkal szemben – a nagyhatalmak teljes érdektelenségében látja. Mindamellettt tömören szót emel a lengyel, csehszlovák és román fennhatóság alá esett Galícia, Bukovina és Kárpátalja gazdasági, társadalmi, politikai, nemzeti és kulturális fejlődéséről a két világháború közötti időszakban.

Vidnyánszky gondolatmenetét logikusan követi az *Irina Mátyás* által írott alfejezet (2.2.), mely az 1917 és 1924 közötti ukrán diplomácia kiépítését vázolja. A történész az Ukrán Népköztársaság (UNR) függetlenségének elismertetését célzó diplomáciai harc bemutatását tűzi ki célul, kifejezetten az 1917–1921 ukrán forradalom idején. Az Ukrán Népköztársaságot, majd az Ukrán Államot⁸ első ízben Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia ismerte el a breszt-litovszki béke aláírásával. Ezt követően különböző szintű ukrán külképviseletek kezdték meg tevékenységüket, többek között

8 Az Ukrán Állam – az 1918. április 29-én létrejött államalakulat hivatalos neve. A Pavlo Szkoropadzkij hetman vezetése alatt létrejött állam egy államcsíny következtében az Ukrán Népköztársaság helyét vette át, székhelye Kijev volt. Viszont csak 1918. december 14-ig állt fenn, amikor is az Ukrán Népköztársaság helyreállt.

Berlinben, Bécsben és Budapesten is.⁹ Mátyás röviden, áttekintő jelleggel külön-külön részekben mutatja be az ukrán állam diplomáciai intézményeinek és konzulátusainak feladatait és különböző országokban kifejtett tevékenységét. (322–335.) A tanulmány végén az UNR érdekeinek diplomáciai úton történő képviselésének módszereit vázolja, kiemeli a kultúrdiplomácia fontosságát a nemzeti érdekek védelmét illetően. Ezt követően az UNR utolsó, budapesti missziója hivatalos megszüntetését is bemutatja. (352.) Mátyás tanulmánya különösen érdekes lehet a magyarországi olvasó számára, mivel ezekről a folyamatokról a magyar történettudomány elenyészően keveset tud.

A *Vidnyánszky–Krivec* írópáros a 2.3. alfejezetben a két világháború közötti ukrán emigráció helyzetéről számol be Csehszlovákia és Németország példáján keresztül. A társszerzők megfogalmazása szerint „*a két világháború közötti ukrán emigráció jelentős és egyedülálló történelmi, társadalmi-politikai és nemzeti-kulturális jelenség a XX. századi hazai és egyetemes történelemben, melyet az első világháború, az oroszországi forradalom és polgárháború, és, főképpen, az 1917–1921-es ukrán forradalom bukásának drámai eseményei okoztak*”. Elmondásuk szerint csak a háborút követő első években az ukrán területekről emigráltak száma elérte a közel 100 ezret. (357–358.) Az alfejezetben félreértésekre adhat okot az olvasónak, hogy a monográfiának ezen részében a Csehszlovákiát érintő alfejezet a cím alapján ukrán emigránsokra tesz utalást, a szövegben következetesen mégsem Ukrajnát, hanem Oroszországot jelölik.

Az alfejezet első felében a két történész részletesen áttekinti a csehszlovák állam viszonyulását az orosz és ukrán emigránsokhoz. (359–382.) Az 1921 nyarától hivatalosan „orosz segélyakció” néven ismert csehszlovák politika elsődleges okaként a szerzők az emig-

9 A kutatónő egy korábbi, ugyancsak társszerzőségben kiadott művében (*Матвию Грина–Юрію Мушка: Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Історія. Спогади. Архівні документи. Київ–Будапешт, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005.*) bemutatja, hogy 1919 januárjában az Ukrán Népköztársaságnak rendkívüli missziója kezdi el tevékenykedni Budapesten is. A jelen műben az UNR Budapesten székelő missziójáról a többi külképviselet mellett töredékesen a monográfia 344–352. oldalain esik szó.

ráció támogatásának presztízs-jellegét nevezik meg. (361.) Ugyanakkor a történészek arra is rávilágítanak, hogy a későbbiekben a csehszlovák támogatás politikai motívumai háttérbe szorultak, emiatt idővel kizárólag tudományos, oktatási és kulturális kérdésekben támogatták az emigrációt. Ami kifejezetten az ukrán emigránsokat illeti, a szerzőpáros azokat túlnyomó többségben politikai emigránsokként azonosítja. A különböző egyesületek és intézmények – élen a prágai Ukrán Szabadegyetemmel – szintén kifejtettek az „ukrán kérdés” aktualizálását célzó tevékenységet. A fentebbiekhez hasonló megközelítésből vázolják a szerzők a Németországba emigrált ukránok tevékenységét is (382–402.), azzal az eltéréssel, hogy ott a társadalmi, oktatási-tudományos, illetve nemzeti-kulturális tevékenységük a Berlini Ukrán Közösség, az Ukrán Nemzeti Egyesület, illetve az Ukrán Katonai Szervezet (amely a későbbiekben az OUN alapját adta) köré épült.

A könyv két világháború közötti időszakot tárgyaló 2. részét *Olekszandr Danilenko* (2.4.), valamint *Mikola Vehes* (2.5.) által összeállított alfejezetek teszik teljessé. Előbbi szerző az Ukrán SZSZK európai országokkal való kapcsolatait tárja az olvasó elé az 1920–1930 közötti időszakban. Danilenko állásfoglalása az ukrán államiséget és az egységes államalapítás folyamatát tekintve a történelmi jogfolytonosságra épül, amelynek 1919-től kezdve legitim megjelenítőjeként – a destruktív totalitárius rendszer ellenére – az Ukrán SZSZK-t tartja számon. A szerző az USZSZK független külpolitikai kurzusát véli látni az 1920–1923 között más országokkal létrehozott diplomáciai kapcsolatokban és nemzetközi egyezmények aláírásában. Arra mutat rá, hogy a szovjet Oroszországgal ellentétben az USZSZK-t nem terhelték a cári Oroszországtól örökölt államadóságok. Szovjet Ukrajna pedig nem csak elhatárolta magát az Ukrán Népköztársaságtól, hanem mind katonai, mind diplomáciai úton is harcot viselt vele szemben. (407–408.) A szerző hangsúlyozza, hogy az Ukrán SZSZK az 1920-as években a nemzetközi kapcsolatok alanya volt, mivel politikai, gazdasági, társadalmi-humanitárius és tudományos-kulturális kapcsolatokkal rendelkezett az európai országokkal – kiváltképp Németországgal, Csehszlovákiával és Ausztriával. Annak ellenére,

hogy változott a státusza a nemzetközi szintéren, az USZSZK továbbra is résztvevője maradt az államközi kapcsolatoknak, megőrizte a népbiztoságok, trösztök és szövetkezetek külföldi piacon való képviselését, együttműködött a tudomány, a könyvforgalom és a kultúra területén. Ugyanakkor a Szovjetunióban végbemenő centralizációs folyamatok megerősödésével ezek a jogkörök folyamatosan csökkentek, az 1930-as években pedig – a többi szovjet tagállamhoz hasonlóan – az USZSZK bármilyen jellegű külpolitikai tevékenysége teljes egészében eljelentéktelenedett. (444.)

Az államépítés kérdéskörénél maradva, Mikola Vehes Kárpátalja helyét és helyzetét tekinti át a második világháborút megelőző közép-európai politikai krízis (1938–1939) közepette, mely különösen érdekes lehet a magyar olvasó számára. A szerző tanulmányában vázolja a müncheni egyezmény következményeképpen bekövetkező változásokat és ezek körülményeit. A müncheni konferencia határozatát a szerző a magyar diplomácia első jelentős sikerének nevezi a határok revíziója szempontjából (450.), kifejtve, hogy a magyar fél már München előtt is jelentős diplomáciai tevékenységet folytatott a kérdésben. Vehes igyekszik bemutatni mind a csehszlovák állam feldarabolási folyamatát, mind az ebben érdekelt nagyhatalmi szempontrendszereket is. A történész kísérletet tesz arra, hogy elhelyezze a Podkarpatszka Rusz (az akkori Kárpátalja) státuszának és lehetőségének változásait az autonómia kimondásától (1938. október 11.) az első, magyarpárti Bródy András vezette autonóm kormányon át a második, német támogatásra alapozó Volosin-kormányig. A szerző leírja, hogy „*Németország állásfoglalása Kárpát-Ukrajnát illetően némileg lassította a magyar kormány agresszív terveit*”, ami miatt 1938 novemberében az utóbbi kísérlete Kárpátalja elfoglalását illetően nem járt sikerrel. (454–455.) Emiatt, míg végeredményben 1939. március 12-én a magyar fél hivatalosan nem kapott szabad kezet Hitlertől Kárpátalja területét illetően, addig – lengyel támogatással és részvétellel – a térségben felállított szabadcsapatok által végzett „terrorista tevékenységet” (467–475.) Ezt követően Vehes az 1939. március 14–17. eseményeket írja le, összegzésében pedig értékelését adja a Volosin-kormány tevékenységének.

Érdemes külön kiemelni, hogy a kárpátaljai ukrán szerző nagy mennyiségű már publikált, illetve primer levéltári forrásra alapoz. Vehes kiváltképp a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban őrzött 3. fond anyagait, illetve az MNL OL K 184 3733. tételét hivatkozza. Ez utóbbi levéltári jelzet viszont gyanúsán egybevág az ugyancsak ezen a tételszámon hivatkozott Hadtörténeti Levéltárból származó, elvileg felhasznált őrzési egységgel. Nagy valószínűsége van annak, hogy a szerző pontatlanul adta meg levéltári hivatkozásait (lásd a 483.). A fentebbieken túl, pontatlanságra utal a szerző részéről az is, hogy az általa hivatkozott *Országos Levéltar* (sic!)¹⁰ őrzésében álló 3095. számú *T.[anulmány] gy.[űjtemény]* nem létezik. Valószínűleg a Hadtörténeti Levéltár Tanulmánygyűjteményéről lehet szó, ahol a fentebbi szám alatt valóban a téma szempontjából releváns forrás található, éspedig Fráter Tamás főhadnagy visszaemlékezése.¹¹

Az *Olekszandr Liszenko* által írott 2.6. alfejezet Ukrajna második világháborús történetét mutatja be vázlatosan. Az ukrán nemzetállam építésének szemszögéből közelítve, a szerző azt az álláspontot képviseli, hogy az akkori európai diplomácia legbefolyásosabb szereplőinek, Németországnak és a Szovjetunióknak egyformán nem volt érdeke az „ukrán kérdés” rendezése, Ukrajna mindkettőt kizárólag a saját érdekeik és terveik megvalósításáig foglalkoztatta. A téma kifejtését a történész a müncheni egyezménytől és az előző alfejezetben Vehes által is tárgyalt 1938–39-es kárpát-ukrajnai eseményektől kezdi. Ezt követően körbejárja Lengyelország szovjet–német megszállását, annak körülményeit és eredményeit, az 1941. június 22-i német támadást követően pedig részletesen mutatja be a háború különböző szakaszait, a vele járó területi, politikai, adminisztratív és gazdasági változásokat. Ír a partizánmozgalomról a megszállt ukrán területeken, külön kitérve az OUN és az UPA tevékenységére (513–522.), a kollaboráció (523–526.) és a hadifoglyok kérdésére. (524.) Írásának

10 Az állami közgyűjteménynek hivatalos neve 2012-ig a Magyar Országos Levéltár volt, azt követően a hivatalos neve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárra változott (MNL OL).

11 HL, TGY 3095. Fráter Tamás fhdgy.: A m. kir. 12. honv. kerékpáros zlj. kis harc-kocsiszakasz parancsnokának visszaemlékezése Kárpátalja megszállására. 1939. március (A Vereckei-hágó elérése 1939. márc. 16-án 3 órakor.)

befejező részében a szerző az 1944 októberét követő, Ukrajna jelen határain már kívül eső hadieseményekről számol be, illetve röviden leírja a háború okozta veszteségeket. Érdeemes megemlíteni, hogy a tengelyhatalmakat a szerző nem szeparálja el egymástól, azokat „hitleristáknak”, „náci megszállóknak” nevezi. Az ukrán népességet illetően pedig arra a következtetésre jut, hogy az a háborúban „*nemzetileg és politikailag megosztottá vált. A köztársaság lakosságának nagy része hadba szállt a náciizmussal szemben és tudatosan harcolt a szocialista értékekért*”. (536.)

Andrij Martinov a fejezet utolsó részében (2.7.) az Ukrán SZSZK helyét próbálja értelmezni „Közép–Kelet Európában” 1945–1991 között. Megfigyelhető, hogy a kutató egészében véve, makroléptékben, a szovjet fejleményekkel és krízisekkel párhuzamosan dolgozza fel a kérdéskört. A téma áttekintését a szerző a Szovjetunió második világháborút követő stratégiai és geopolitikai elhelyezésével és fejlődésének korszakolásával kezdi. Ezt követően a Marsall-terv (1947) és a KGST (1949), a NATO (1949) és a Varsói Szerződés (1955) ütköztetésével Martinov felvázolja a hidegháborús időszak kiépülését, továbbá röviden közli a korszak eddigi historiográfiai megközelítéseit. Külön szó esik 1956 eseményeiről és az azzal kapcsolatos kortárs ukrán visszhangról (552–554.), valamint a prágai tavaszról is. Martinov külön szól a diplomácia jelentőségéről, amelyben az ukrán fél számottevő részt vállalt a háború utáni világrend megteremtésekor. Azonban – amint arra utal is a szerző – az ukrán független álláspont mind a fentebb jelölt nemzetközi szervezetekben, mind a Szovjetunióknak az elsősorban közép- és kelet-európai országokat illető gyakorlati politikájában semmilyen szinten nem jelent meg önálló tényezőként.

A monográfia utolsó része az 1991-től független Ukrajna európai integrációs folyamatokban történő részvételét igyekszik az olvasó elé tárni. Az *Oleg Horenko* által írott 3.1. alfejezet részletesen taglalja Ukrajna bel- és külpolitikájának kérdéseit a globalizáció és európai integráció közepette. A szerző írását azzal kezdi, hogy jól körüljárja a globalizáció fogalmát Samuel P. Huntington, Zbigniew Brzezinski, Amitai Etzioni elméleteinek tükrében. Horenko példák sorozatával

mutat rá arra, mennyire elválaszthatatlanul kapcsolódik egymáshoz az ország kül- és bel-, ez által pedig a biztonság- és kereskedelmi politikája. Leírja, hogy az évtizedek során megjelent különböző politikai és gazdasági programokban megfogalmazott, egyszerre a nyugati civilizáció és Oroszország felé tervezett nyitások Ukrajna köztes helyzetéből adódnak, az ország nehéz geopolitikai helyzete pedig objektív módon épp ezzel volt és maradt is összefüggésben. Ugyanakkor leszögezi, hogy Ukrajna változatlan prioritása az Európa felé történő integráció.

Az előző alfejezet gondolatmenetéhez csatlakozik Ukrajnának az Európai Unióval való kapcsolatépítése főbb állomásait és problémáit bemutató rész is, melyet Martinov Vidnyánszky Istvánnal közösen állított össze. A szerzőpáros axiómaként tartja számon, hogy Ukrajna legfőbb és konceptuálisan legfontosabb külpolitikai irányzataként még az 1990-es évek elején az európai irány lett kitűzve. Igaz, arról is szót emelnek, hogy „*az ukrán hatalom sok éven át tartó profán viselkedése az európai elkötelezettséget illetően az úgynevezett többvektoros, lényegében pedig kétvektoros, Nyugat és Oroszország között egyensúlyozó külpolitika, ami nem csupán drága idővesztést okozott, hanem azt is, hogy jelentősen romlottak [Ukrajna] Európához való visszatérésének feltételei*”. (641–642.) Az Ukrajna–EU kapcsolatépítést a szerzők két fő pillérre – a kétoldalú államközi kapcsolatok fejlesztésére, valamint az európai államokkal és az európai regionális együttműködésben való intézményes részvétel bővítésére – összpontosítva vázolják. (625. o.) Kiemelendő, hogy a szerzők a történelmi objektivitás jegyében leszögezik, hogy az első kétoldalú államközi kapcsolatokra vonatkozó – alapszerződésként is ismert – dokumentumot Ukrajnával Magyarország írta alá. (630. o.)

A 3.3. alfejezetben *Irina Mátyás* az Ukrajna–UNESCO integrációs kapcsolatait taglalja részletesen. A szerző előzetesen bemutatja ennek a nemzetközi szervezetnek az előtörténetét. Ukrajna 1954. május 12-i UNESCO csatlakozását követően külön részben vizsgálja meg utóbbinak az USZSZK-val történő intézményes és tudománypolitikai aspektusokat felölelő kapcsolattörténetét. (676–699. o.) A kutató külön kiemeli az Ukrajna függetlenedését követő kapcsos-

lattörténetet, amely 1991 után egyfelől a meglévő kulturális, tudományos és oktatási együttműködések, valamint transzferek megsokszorozását jelenti. Ezen túl pedig a csernobili katasztrófa miatti, de egyéb természetvédelmi együttműködésen, továbbá ennek mélyebb intézményesítésén, nem utolsó sorban pedig stabil diplomáciai háttérnek megszilárdulásán nyugszik. Mátyás írása abból a szempontból is kiemelkedő, hogy valóban nagy mennyiségű levéltári iratra épít. Ez utóbbiak alapvetően az Ukrajna külügyminisztériumának Állami Ágazati Levéltárában találhatóak, ennél fogva pedig nehezebben hozzáférhetők az egyszerű kutatók számára.

A könyv utolsó két tanulmánya az aktuális kelet-ukrán helyzetnek szentel megkülönböztetett figyelmet. *Makszim Kononenko* és *Mikola Tocsicky* írópáros az általuk írt alfejezetben (3.4.) a nemzetközi közösség visszhangját vizsgálják a 2014-es krími népszavazással kapcsolatban a Velencei Bizottság, valamint az ENSZ Nemzetközi Bírósága véleményeinek tükrében. Ezt követően a kötetet *Hanna Harlan*, *Okszána Mitrofánova* és *Jevhev Szafarjansz* közös írása zárja, melyben Németország, Franciaország és Ausztria példáján az EU orosz–ukrán fegyveres konfliktust illető álláspontját tekintik át 2014–2019 között.

A kötet áttanulmányozását követően megállapítható, hogy az olvasónak nem egy egyszerű többszerzős monográfiával van dolga, hanem a fejezetrészek – a nagyszámú felhasznált irodalom és sajtóforrások mellett – jelentős mennyiségű, többnyire ukrán levéltári forrásokra való hivatkozást tartalmaznak, ami kétségtelenül számottevően emeli az ismertetett mű tudományos értékét. Azt azonban érdemes jelezni, hogy a szöveg könnyebb kezelhetőségét szolgáló mutatók teljes hiánya nagyban nehezíti a kutató dolgát. A kötet ugyancsak nem tartalmaz semmilyen képi ábrázolást, szemléltetést, vagy térképet. Ez utóbbival kapcsolatban kivételt csupán az 1919-es párizsi békekongresszus Ukrajna térképe jelenti, mely a kiadvány borítóján szerepel. Mint arra a recenzió fentebbi részében már történt utalás, a mű Ukrajna történelmének utóbbi közel kétszáz évét felölelő időszaka nem egyforma súlyozással került bemutatásra, ami valószínűleg a szerzők személyes kutatásainak és érdeklődésének

eredménye. Mindez azonban semmiképp sem csökkenti a recenzált mű fontosságát és értékét.

A szerkesztő előszavával egyetértve – a kötet bátran ajánlható az Ukrajna történetét megérteni kívánó szaktörténészeknek, diplomátáknak és egyetemi hallgatóknak. Különösen amiatt, mivel az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történeti Intézetének kiadványa – túllépve az ukrajnai, illetve bipoláris kereteken – globális megközelítésekből, történelmi transzferek segítségével értelmezi az ukrán területek elmúlt 200 évének történelmét. Magyarországi olvasóként sajnálhatjuk, hogy nem jelennek meg nagyobb hangsúllyal a magyar–ukrán kapcsolatok, viszont a kötet tág horizontja elegendő okot ad arra, hogy az ukránul tudó magyar olvasók is kezükbe vegyék a művet, igyekezve megérteni közös történelmi problémáink ukrán olvasatát.

Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси. (Ukrajna Európa történetében a XIX. század – XXI. század kezdete között: történelmi esszék) С. В. Віднянський (відп. ред. та керівн. автор. кол.), М. М. Вегеш, О. М. Горенко, О. В. Даниленко, О. А. Іваненко (відп. секретар), М. О. Кононенко, Н. В. Кривець, О. О. Кураєв, О. Є Лисенко, А. Ю. Мартинов, І. Б. Матяш, О. О. Мітрофанова, В. В. Піскіжова, Є. В. Сафар'янс, М. С. Тоцицький, Г. О. Харлан. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814. о.

Paládi Renáta